

بررسی مضامین تصویری کاشی‌های نقش برجسته موجود در تالار اصلی کاخ موزه گلستان*

صمد سامانیان^{۱*}، محمود میرعزیزی^۲، ابوالفضل صادقیپور فیروزآباد^۳

^۱ استادیار گروه صنایع دستی، دانشکده هنرهای کاربردی، دانشگاه هنر، تهران، ایران.

^۲ کارشناس ارشد صنایع دستی (گرایش پژوهش در هنرهای سنتی)، دانشگاه سوره، تهران، ایران.

^۳ کارشناس ارشد پژوهش هنر، دانشگاه شاهد، تهران، ایران.

(تاریخ دریافت مقاله: ۲۹/۲/۱۳۹۳، تاریخ پذیرش نهایی: ۲۹/۹/۱۳۹۳)

چکیده

کاشی‌های نقش برجسته تصویری، گروه نسبتاً بزرگی از کاشی‌های دوره قاجار را تشکیل می‌دهد که تعدادی بسیاری از این کاشی‌ها در سرسرای تالار اصلی کاخ موزه گلستان به کار رفته است. مطالعه و بررسی این آثار، روشنگر بسیاری از نکات و مسایل مربوط به هنر دوره قاجار می‌باشد. همچنین پدیده تصویرگری در کاشی‌های نقش برجسته قاجار، به عوامل مختلف فرهنگی، اجتماعی و هنری این دوره وابسته است. در این مقاله، به تأثیرپذیری هنر قاجار از فرهنگ و هنر غرب، گرایش به واقع‌گرایی در هنر، ظهور دو پدیده چاپ و عکاسی، به عنوان عوامل موثر در تصویرگری در کاشی‌ها مورد توجه واقع شده است. کاشی‌های نقش برجسته تصویری کاخ موزه گلستان در قالب گروه‌های مختلف با مضامین مشترکی چون داستان‌های شاهنامه فردوسی، خمسه نظامی و جامی، نقوش مذهبی، صحنه‌های شکار، مراسم بزمی، صحنه‌های روزمره زندگی مردم، تصاویر اروپایی و ... با اشکال مختلف نقاشی شده‌اند. مقاله حاضر، ضمن بررسی عوامل زمینه‌ساز و موثر بر روند تصویرگری در کاشی‌های نقش برجسته سرسرای تالار اصلی کاخ گلستان بر اساس مضامین موضوعی به کار رفته آنها را دسته بندی و معرفی می‌کند. گردآوری مطالب و تصاویر، به روش میدانی و کتابخانه‌ای بوده و نگارش آن با رویکرد توصیفی و تحلیلی صورت گرفته است.

واژه‌های کلیدی

قاجار، تالار اصلی کاخ گلستان، کاشی نقش برجسته، مضامین.

* این مقاله برگرفته از پایان نامه کارشناسی ارشد نگارنده دوم با عنوان "تحلیل ساختاری نقوش کاشی‌های نقش برجسته تالار اصلی کاخ موزه گلستان" به راهنمایی نگارنده اول می‌باشد.

** نویسنده مسئول: تلفن: ۰۹۱۲۱۰۶۲۶۵۰، نمابر: ۰۶۶۷۲۵۶۸۳-۰۲۱، E-mail: samanians_s@yahoo.com

مقدمه

همین اساس هدف این پژوهش، شناخت مضامین به کار رفته، طبقه‌بندی موضوعی مضامین و همچنین معرفی هنرمندان طراح این کاشی‌ها می‌باشد.

سوالاتی که این پژوهش در پی پاسخگویی به آن می‌باشد:

- ۱- موضوعات به کار رفته در کاشی‌های تصویری نقش برجسته شامل چه مضامینی است؟
 - ۲- در بین مضامین تصویری کاشی‌های نقش برجسته کدام مضمون بیشتر مورد توجه بوده است؟
- روش تحقیق در این پژوهش به صورت تحلیلی-توصیفی و گردآوری اطلاعات به صورت میدانی و کتابخانه‌ای می‌باشد. همچنین در این مقاله از طریق پژوهش‌های مستقیم میدانی به بررسی برخی از نمونه‌های تصاویر کاشی‌های نقش برجسته تالار اصلی کاخ گلستان پرداخته شده است. محدوده تاریخی این پژوهش مربوط به دوره ناصرالدین شاه و مظفرالدین شاه می‌باشد. تعداد کل کاشی‌های نقش برجسته تالار اصلی کاخ گلستان ۷۶۵ عدد در اشکال و قالب‌های متفاوت که در این پژوهش بر اساس جامعه آماری پژوهش تعداد ۲۳۵ عدد کاشی مورد بر اساس مضامین موضوعی مورد پژوهش قرار می‌گیرد.

کاشی می‌تواند سلايق حاميان به وجود آورنده‌اش و هنر هنرمندان زمانه‌اش را بازگو کند و حتی می‌تواند نشان‌دهنده کارکرد ساختمانی باشد که دیوارهایش با این عنصر مزین گشته است. نقوش کاشی‌های نقش برجسته تالار اصلی کاخ گلستان می‌تواند یکی از زمینه‌های تحقیقی در رابطه با این نوع تزئین در محدوده زمانی دوره قاجار باشد.

سرسرای ورودی تالار اصلی کاخ گلستان در جبهه شمالی این مجموعه قرار دارد که جهت دسترسی به تالار سلام، تالار آینه، تالار ظروف و تالار عاج به کار گرفته شده است. تزئینات بکار رفته در این فضا شامل گچ‌بری، آینه‌کاری و کاشی‌کاری در قالب نقش برجسته می‌باشند. مجموعه کاشی‌های بکار رفته در این فضا دارای تنوع چشم‌گیر به لحاظ ابعاد، شکل، رنگ‌بندی و مضمون هستند. هم‌نشینی این آثار که در دوره‌های مختلف زمانی خلق شده‌اند، چشم انداز منحصر بفردی از سلیقه‌ها و جریان‌های نقاشی نیمه دوم عصر قاجار، از دوران حکومت ناصرالدین شاه تا پایان حکومت جان‌شینان او به نمایش می‌گذارد که در قالب فن کاشی نقش برجسته خلق شده‌اند. از مهم‌ترین دلایل ضرورت انجام این پژوهش؛ معرفی و دسته‌بندی این کاشی‌ها است که قبلاً پژوهش کمتری بر روی آنها صورت پذیرفته است. بر

کاشی‌کاری در دوره قاجاریه

تندیس‌دار که دارای طرحی از عصر هخامنشی و ساسانی بودند، تزئین کنند (کرتیس، ۲۰۰۰، ۸۴). در عصر قاجار هنر نقاشی و نگارگری ایران تحت تاثیر نقاشی اروپایی واقع شده و به همین جهت نقاشی روی کاشی هم متأثر از نقاشی اروپایی گردیده است (کیانی، ۱۳۷۶، ۱۳۳). سلیقه شخصی و علايق شاهان قاجاری و بویژه ناصرالدین شاه برای هنرمندان، در حرکت به سوی هرچه بیشتر غربی شدن تصاویرها و نقش‌ها و همچنین ورود فن عکاسی و صنعت چاپ در تغییرات ایجاد شده در سنت کاشی‌کاری عصر قاجار موثر بودند (کریمی، ۱۳۸۵، ۶۰). آلک گرابار^۱، در تحلیل خود از نقاشی قاجاری، ضمن قائل بودن به نوعی بی‌حالتی چهره‌ها و اندام‌ها، آثار این دوره را واجد نوعی سادگی غریزی می‌داند که ناشی از طلب مدرنیته و نوعی عوام‌گرایی و در عین حال اصالت است که از سنت ناشی نمی‌شود (گرابار، ۱۳۷۸، ۹۵). کاشی‌کاری این دوره در مضامین مذهبی، رزمی-بزمی (افسانه‌ای و تاریخی) و تزئینی (گل و مرغ و دورنما سازی) محدود می‌شود (آژند، ۱۳۸۵، ۴۱). لرنر، در مورد نقش برجسته‌های بر جای مانده از دوران قاجار که تحت تاثیر نقش برجسته سازی در ایران باستان پدید آمده‌اند، می‌گوید: "نقش‌های برجسته، بیش از هرگونه هنری دیگر این دوره، معطوف و منحصر به نمایش قدرت قاجاریه و نشان تصنعی احیای سنت‌های هنری هخامنشیان و

استفاده آگاهانه از نگاره‌های تزئینی برای تزیین سطوح بناها و تأثیر هنری آن، یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های خاص هنر و معماری در ایران دوره اسلامی است. (P.Soucek, 1994, 159). کاشی‌کاری قاجار بر خلاف دوره‌های قبل محدود به بنای مساجد، مزارها و خانقاه‌ها نماند، بلکه در کاخ‌ها و عمارت‌های اعیانی و دروازه‌های تزئینی شهرها و نهادهای دولتی نیز استفاده می‌شد. همچنین در کاشی‌کاری این عصر از در هم آمیختن طرح‌های سنتی با شمایل‌گری و تصویرسازی واقع‌گرای جدید، نوعی سرزندگی و حیات تازه به کاشی‌کاری داده شد (فریه، ۱۳۷۴، ۲۹۱). مهم‌ترین ویژگی کاشی‌های دوره قاجار، تنوع رنگ، نقوش و کاربردهای مختلف کاشی زیر لعابی در این دوره است (Fehervari, 2000, 232). در این دوره، ارتباط بین کاشی‌نگاران و نقاشان به گونه‌ای بوده است که کاشی‌نگاران یا نقاشان روی کاشی، زیر مجموعه‌ای از طبقه نقاشان به حساب می‌آمدند و زیر نظر نقاش‌خانه همایونی کار می‌کردند (فلور و دیگران، ۱۳۸۱، ۱۶). در مورد کاشی‌های منقوش دوره قاجار گفته شده است که آنها اغلب ناچیز و از نظر هنری فقیرند و چیزی جز تقلید ناقص و نامناسب از کارهای گذشته نمی‌باشند (گدار، ۱۳۴۹، ۴۶۲). همچنین در عصر قاجار معمول شد تا تمامی قصرها و خانه‌های اشرافی را با کاشی‌کاری‌ها و قاب‌های

بررسی دلایل استفاده از مضامین و بستر آن

هنر دوره قاجار بر بستری از رویارویی میان سنت و تجدد شکل گرفت که سبب شد رابطه‌ای ظریف بین تجربه‌های هنری ادوار پیشین و تخیل و تجارب هنری نوین برقرار شود. تأثیرپذیری از فرهنگ و هنر غرب، برخورد با هنرمندان غربی یا مسافرت به غرب، گرایش به واقع‌گرایی در هنر، گرایش به ملی‌گرایی در شاهان، ظهور دو پدیده چاپ، چاپ سنگی و عکس و تفکر انسان‌محور، به عنوان عوامل مؤثر در پدیده تصویرگری در کاشی‌ها توجه شده است. در این دوره، تنوع زیادی در هنرهای مرتبط با معماری مانند کاشی‌کاری، گچ‌بری و آیینه‌کاری به چشم می‌خورد و نقاشی روی کاشی در دوره قاجار عمومیت پیدا می‌کند. از طرفی این دوره مقارن با ظهور صنعت چاپ و تولید کتاب‌های مصور چاپی، که به اقتضای محدودیت‌های فنی چاپ، تصاویر سیاه و سفید با خطوط محیطی را شامل می‌شد، منبع الهام مناسبی برای طیف وسیعی از صنعتگران کارگاه‌های هنری و صنایع‌دستی مثل کاشی‌سازی و قالی‌بافی بود (حسینی‌راد، ۱۳۸۴، ۷۸). تأکید هنر قاجار بر موضوعات مرسوم در هنر ایران باستان، به منظور برابر نهادن اقتدار سیاسی شاهان قاجار با اقتدار سیاسی شاهان باستانی ایران و مشروعیت بخشیدن به قدرت و حاکم بوده است (آزند، ۱۳۸۵، ۴۱).

بستر عوامل مؤثر بر روند تصویرگری کاشی‌های نقش برجسته قاجار

با گسترش روابط خارجی و ورود هرچه بیشتر نقاشی‌ها، باسمه‌ها، کارت پستال‌ها و دیگر مصنوعات منقوش اروپایی، توجه



تصویر ۱- کاشی نقش برجسته، سرسرای تالار اصلی کاخ گلستان، با امضا و عمل مصطفی ۱۳۰۴.



تصویر ۲- راست: کاشی نقش برجسته، تالار اصلی کاخ گلستان مقبره پیر علمدار در دامغان.



چپ: عکس پیر علمدار در دوره قاجار، آلبوم خانه کاخ گلستان.

ساسانیان بود" (Lerner, 1991, 33). همچنین تلاش‌های متوالی برای مشروعیت بخشیدن به زمان حال از طریق بازسازی هدفمند تاریخ گذشته، بارها پایه مشروعیت سلسله‌های حاکم بر ایران قرار گرفته و از پدیده‌های متداول تاریخ این سرزمین محسوب می‌گردد (Meredith, 1971, 81).

نقاشی روی کاشی در دوره قاجار

نقاشی روی کاشی در دوره قاجار و در ادامه سنت‌های باستانی گذشته و به تقلید از آن، در بهره‌گیری از موضوعات یادشده به علاوه با تأثیرپذیری از هنرهای نوپا و نوظهور آن زمان، همچون عکاسی، چاپ سنگی^۲، نقاشی روی کاشی وارد مرحله جدیدی از لحاظ بهره‌گیری از موضوعات مرتبط با این هنرها می‌گردد، که تصاویر برگرفته از این هنرها تبدیل به موضوعی جهت خلق اثر توسط هنرمند کاشی‌کار در دوره قاجار گشته است و نمونه‌هایی از این کاشی‌ها به صورت ازاره در سرسرای تالار اصلی کاخ گلستان دیده می‌شود. شیوه کاشی قاجاری ابداع سبکی با تنوع خاص است که منجر به جاودانه ساختن ابعاد گوناگون هویت ایرانی اعم از ملی، فرهنگی، دینی، مذهبی و رجال‌شناسی گردیده است. در واقع، به طور کلی نقش هنر در جاودانه ساختن هویت ایرانی را برای ما بازگو می‌کند. کاشی‌های سرسرای تالار اصلی کاخ گلستان از لحاظ شیوه‌های اجرایی نقوش، قالب‌های در برگیرنده و شکل بدنه کاشی و همچنین مضامین نقوش، بیشترین تنوع را در مقایسه با سایر بخش‌های کاشی‌کاری کاخ گلستان، دارا می‌باشند. در شیوه اجرایی نقوش این کاشی‌ها که علاوه بر حالت نقاشی به صورت طراحی و با رنگ‌های محدود و رنگ غالب آبی کار شده است. در همین راستا، ورود دستاوردهای جدید تمدن غرب نظیر صنعت چاپ سنگی و فن عکاسی و عکس نیز تأثیرات بسزایی در نقاشی کاشی این مجموعه داشته‌اند. کاشی‌هایی با رقم مصطفی^۳ در سال ۱۳۰۴ ه.ق و سید محمد رضا^۴ در سال ۱۳۱۶ ه.ق و نیز بر پای دو کاشی بزرگ از مجموعه کاشی‌های منفرد مجلسی نیز امضاء هنرمند دیگری به نام محمد ابراهیم دیده می‌شود و رویکرد اصلی این تصاویر، چه در ارایه پیکره‌ها و ترکیب‌بندی، حال و هوای دوره قاجاری است. طرح‌های به کار رفته در کاشی‌ها شامل مناظری از بناهای تاریخی و مناظری طبیعی از مناطق مختلف ایران، تصاویر انسانی، نقوش گیاهی و نقوش گیاهی و... می‌باشد (Porter, 1995, 81). بعد از رواج نهضت نقاشی روی کاشی در عصر ناصری، توانمندترین نقاشان و کاشی‌نگاران و هنرمندان چیره‌دست شهرهای شیراز و اصفهان به تهران مهاجرت کردند (سیف، ۱۳۷۶، ۵۴). همچنین سیف از قول آندره گدار می‌نویسد: با تهیه و تدارک قالب‌های برجسته در خیابان باب همایون برای اولین بار هنرمندان کاشی‌کار گامی تازه در عرضه کاشی‌های نقش برجسته بر می‌دارند (همان، ۴۶).

دیگران، (۱۳۸۱، ۳۰). نکته مهم در تقلید و تلاش برای احیای مجالس و نقش برجسته‌های پیش از اسلام است (کاربونی و ماسویا، ۱۳۸۱، ۵۱). با بررسی این کاشی‌ها، تصاویر شاهان باستانی از هوشنگ تا خشایار، شاپور اول، شاه عباس، نادر، فتحعلی شاه و مشاهیر ایران مشاهده می‌شود. یکی از کاشی‌ها، تصویر هوشنگ در هیئت پیری با محاسن سپید نشسته بر تختی را نشان می‌دهد (تصویر ۳ راست) که با الگوبرداری از نقاشی‌های چاپ سنگی انجام شده است. در آن عصر، هنرمندان کاشی‌پز از کتاب نامه‌خسروان^۵ نوشته جلال‌الدین میرزا پسر فتحعلی شاه برای صورت بخشیدن به قهرمانان فراموش شده تاریخ ایران بهره می‌بردند (ذکاء، ۱۳۴۱، ۲۴) (تصویر ۳ چپ). توجه به برخی مشاهیر سیاسی از دیگر مضامین به کار رفته در این کاشی‌ها می‌باشد. در این کاشی‌ها، برخی شخصیت‌های مشهور تاریخ قاجار مانند امیر کبیر در زمینه سیاست به صورت انفرادی و گروهی تصویرسازی شده‌اند (تصویر ۴).



تصویر ۳- راست: کاشی نقش برجسته با تصویر هوشنگ و متن روی کاشی «پیشدادیان، هوشنگ، جلوسش قبل از میلاد ۳۲۲۶۴۰، سلطنتش ۴۰ سال». چپ: تصویر چاپ سنگی هوشنگ از کتاب نامه خسروان اثر جلال‌الدین میرزا.



تصویر ۴- کاشی نقش برجسته با تصویر امیر کبیر، سرسرای تالار اصلی کاخ گلستان.

بسیاری از هنرمندان به نقوش طبیعت‌گرایانه اروپایی جلب شده و جنبش فرنگی‌سازی که از دوران صفویه آغاز شده بود، بیش از پیش گسترش یافت (نوایی، ۱۳۸۲، ۱۳). در این دوره، با الگو گرفتن از باسمه‌های وارداتی، مناظر و چهره پردازی‌های کم ارزش اروپایی بر روی کاشی‌ها انجام شده است (فلور و همکاران، ۱۳۸۱، ۲۰-۲۶). از عوامل موثر برجانبش تصویرگری، پیدایش عکس و صنعت عکاسی در ایران است، که موجب شد موضوعات تازه‌ای وارد هنرهای تصویری آن زمان شود (تناولی، ۱۳۶۸، ۱۲). تأثیرپذیری از شاهنامه فردوسی و ایجاد یک حس ملی‌گرایی و تمایل به تقلید از نقوش ایران باستان، تأثیرپذیری از داستان‌های ادبی مانند خمسه نظامی، منطق‌الطیر عطار، جامی، تأثیرپذیری از عکاسی و عکس و چاپ سنگی، الگوگیری از نقش برجسته‌های باقی‌مانده از دوره‌های پیشین، الگوبرداری از آثار و تصاویر وارداتی و تقلید از شیوه کار نقاشان ایرانی آموزش دیده بر اساس اصول نقاشی غرب را از مهم‌ترین عوامل موثر بر روند تصویرگری کاشی‌های نقش برجسته قاجار می‌باشد.

مضامین کاشی‌های نقش برجسته تالار اصلی کاخ گلستان

کاشی‌های نقش برجسته تالار اصلی کاخ گلستان با تقلید از نقش برجسته‌های هخامنشی، ساسانی، طراحی بناهای تاریخی به تقلید از عکس، صحنه‌های اروپایی و... که با اشکال مختلف نقاشی شده‌اند، در مجموع دارای مضامین زیر هستند:

- ۱- چهره نگاری پادشاهان ایران، اعم از پادشاهان افسانه‌ای و پادشاهان تاریخی پیش و پس از اسلام
- ۲- چهره نگاری سلاطین و رجال عصر قاجار، مانند ناصرالدین شاه، فتحعلی شاه، امیرکبیر، عباس میرزا و ...
- ۳- بازنگاری آثار هنری و تاریخی ایران مانند نقاشی‌های دیواری چهلستون، سردر قیصریه اصفهان، حجاری‌های هخامنشی و ...
- ۴- روایت صحنه‌هایی از حماسه و داستان‌های بومی ایران مثل رستم و خاقان چین، لیلی و مجنون، شیخ صنعان و دختر ترسا
- ۵- بناهای خیالی بالگوی معماری فرنگی در کنار آب (رودخانه)
- ۶- مناظری از عمارات ایران و بعضی آثار معماری اروپایی
- ۷- موجودات تخیلی مثل اژدها و هیولاهای چند سر
- ۸- چهره مردان و زنان جوان در لباس‌های عصر قاجار و دوران‌های پیشین

پادشاهان و مشاهیر

جایگاه هنری شاهان در تاریخ هنر ایران، همواره از اهمیت خاصی برخوردار بوده است. در دوران قاجار، این اهمیت دو چندان می‌شود؛ چرا که آنان بیش از سلسله‌های دیگر تلاش می‌کردند تا قدرت خود را به وسیله هنر به رخ بکشند و به تقویت مشروعیت حکومتی خود بپردازند. آنها برای نفوذ قدرت خود و بزرگنمایی سلطنت خویش، تصاویر تک‌چهره و یا دسته‌جمعی خانواده خود و یا دیدار سفیران خارجی با آنها را به نمایش می‌گذاشتند (فلور و

مضامین بزمی و شکار

در این سرسرا، صحنه‌هایی از شکارگاه تصویرنگاری شده است که گونه‌های مختلف حیوانات به چشم می‌خورد و شماری از شکارچیان سواره و قوش به دست، در حال شکارند. نقاشان کاشی قاجاری برای اولین بار، پای چنین موضوعی را به کاشی باز کردند. هر کدام از کاشی‌های این مجلس می‌تواند مستقل از این ترکیببندی در جای دیگری استفاده شود. اما تمامی آنها در کنار هم جمع شده اند تا مجلس شکار ناصرالدین‌شاه هر چه باشکوه‌تر به نظر برسد (تصویر ۷).

تصویرپردازی از مجالس بزمی که در آن عده‌ای خنیاگر به نوازندگی و دست افشانی مشغول هستند، جزء بی بدیل موضوعات این کاشی‌ها است. در صدر مضامین بزمی این کاشی‌ها، مجالس داستان‌های تغزلی همچون لیلی و مجنون، فرهاد و شیرین، بهرام و گلندام، شیخ صنعان و دختر ترسا و بالاتر از همه صحنه‌های شکار و تفریح و تفنن قرار دارد (تصویر ۸).



تصویر ۷- کاشی نقش برجسته با تصویر ناصرالدین‌شاه در حال شکار، سرسرای تالار اصلی کاخ گلستان.



تصویر ۸- کاشی نقش برجسته تصویر بزمی از دوره قاجار، سرسرای تالار اصلی کاخ گلستان.

مضامین اروپایی

در دوره قاجار، گسترش روابط ایران با اروپا و آشنایی با غرب، به رواج فرنگی‌مآبی و پرداختن به مضامین و فرم‌های اروپایی در هنر ایران انجامید. این کاشی‌ها نمونه بارز چنین گرایشاتی است. تصویر ۵ منظره‌ای از یک پل را بر روی رودخانه‌ای در اروپا و به تقلید از کارت پستال‌های خارجی نقاشی شده است رانشان می‌دهد. معماری قاجار از همان اوایل دوره فتحعلی‌شاه، از معماری غرب متأثر بود، بدون آنکه معماران قاجار به اروپا سفر کرده باشند. بی‌تردید این تأثیرپذیری از طریق دیدن تابلوهای نقاشی و باسمه‌های فرنگی و بعدها کارت پستال‌ها رخ می‌داد (افشارمهاجر، ۱۳۸۴، ۶۱).

مضامین ادبی

از موضوعات مورد علاقه هنرمندان ایرانی، تصویرسازی مضامین برگرفته از داستان‌های ادبی از جمله، داستان بهرام گور می‌باشد. در این تصاویر، بهرام سوار بر اسب، در حال شکار آهو به همراه کنیزش، آزاده چنگ نواز به چشم می‌خورد (تصویر ۶).



تصویر ۵- کاشی نقش برجسته منظره پل بر روی رودخانه در اروپا، سرسرای تالار اصلی کاخ گلستان.



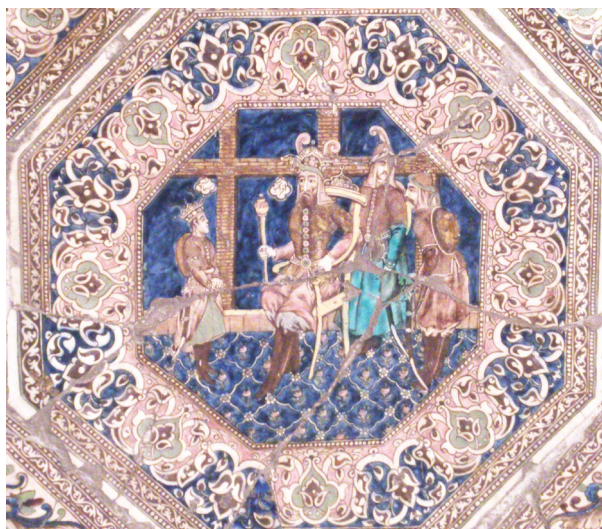
تصویر ۶- کاشی نقش برجسته بهرام گور به همراه آزاده در حال شکار آهو، سرسرای تالار اصلی کاخ گلستان.

مضامین برگرفته از شاهنامه فردوسی

در این کاشی‌ها مجالس بزم، رزم و شاهان ذکر شده در شاهنامه با مهارت تصویرگری شده است، ایجاد نوعی حس ملی‌گرایی و علاقه‌مندی نسبت به تاریخ گذشته باعث شده بود که این تفکر در نقوش کاشی‌ها بروز پیدا کند (تصویر ۹).

مضامین مذهبی

در سرسرای ورودی کاخ گلستان، یکی از صحنه‌های نقاشی مذهبی، تصویر غسل تعمید عیسی (ع) بدست یحیی می‌باشد که با شیوه کاملاً فرنگی نقاشی شده است. نقاشان ایرانی، این مضامین را از روی تصاویر چاپی اروپایی و گراورها تقلید می‌کردند. فن «پرداز» بر این کاشی‌نگاری غلبه دارد و پیداست که از روی یکی از تصاویر نقاشی اروپایی کار شده است. شاه قاجار با قرار دادن موضوعاتی از ادیان دیگر، احتمالاً قصد نشان دادن احترام این ادیان را در دربار داشته است (تصویر ۱۰).



تصویر ۹- کاشی نقش برجسته، سیبوش در حضور افراسیاب، سرسرای تالار اصلی کاخ گلستان.

مضامین باستانی

توجه به مظاهر فرهنگ و تمدن ایران باستان، رویکرد سیاسی دولت قاجار را تشکیل می‌دهد و تجلی این رویکرد در آثار هنری دوران قاجار به خوبی مشهود است. در حقیقت، تاکید هنر قاجار بر موضوعات مرسوم در هنر ایران باستان، به منظور برابر نهادن اقتدار سیاسی شاهان قاجار با اقتدار سیاسی شاهان باستانی ایران مشروعیت بخشیدن به قدرت حاکم بوده است (آژند، ۱۳۸۵، ۴۱). تلاش‌های متوالی برای مشروعیت بخشیدن به زمان حال از طریق بازسازی هدفمند تاریخ گذشته بارها پایه مشروعیت سلسله‌های حاکم بر ایران قرار گرفته و از پدیده‌های متداول تاریخ این سرزمین محسوب می‌گردد (Bausani, 81, 1977). یک نمونه کاشی نقش برجسته که از دیوارنگاره‌های پلکان شرقی تخت جمشید و همچنین نقش برجسته گرفتن حلقه پادشاهی توسط اردشیر بابکان از هورامزدا در نقش رستم شیراز الگو برداری شده است (تصاویر ۱۱ و ۱۲). قابل ذکر است که شاهان قاجار برای افزایش دامنه تأثیر این آثار، آنها را در جاهایی حکاکی کرده‌اند که یادآور گذشته باستانی ایران، باورهای عامه، یا سنت‌های مذهبی باشد (Lerner, 1991, 33).



تصویر ۱۱- کاشی نقش برجسته تالار اصلی کاخ گلستان با تصویر سربازان هخامنشی.



تصویر ۱۲- کاشی نقش برجسته تالار اصلی کاخ گلستان با تصویر گرفتن حلقه پادشاهی توسط اردشیر از هورامزدا.



تصویر ۱۰- کاشی نقش برجسته تعمید عیسی (ع) بدست یحیی، سرسرای تالار اصلی کاخ گلستان.



تصویر ۱۳- کاشی نقش برجسته تالار اصلی کاخ گلستان ، نمای کلی از نقش برجسته هخامنشی و ساسانی.

جدول ۱- جامعه آماری کاشی های نقش برجسته تالار اصلی کاخ گلستان به ترتیب زمانی.

۱- پیشدادیان

شاهان کیانی	نمونه کاشی	تعداد	جمع
لهراسب	هشت پر	۱	۲
	مستطیل	۱	
گشتاسب	هشت پر	۱	۲
	مستطیل	۱	
بهمن	هشت پر	۱	۱
داراب	مستطیل	۱	۱
دارا	مستطیل	۱	۱
اسکندر	هشت پر	۱	۱

۳- تورانیان

شاه تورانی	نمونه کاشی	تعداد	جمع
افراسیاب	هشت ضلعی	۱	۳
	مستطیل	۲	

۴- هخامنشیان

نقش هخامنشی	نمونه کاشی	تعداد	جمع
نقش برجسته	مستطیل	۲	۲

۵- اشکانیان

شاه اشکانی	نمونه کاشی	تعداد	جمع
کلیه کاشی ها	هشت پر	۱۶	۱۶

۶- ساسانیان

شاهان ساسانی	نمونه کاشی	تعداد	جمع
اردشیر اول	هشت پر	۱	۱
شاپور اول	هشت پر	۱	۱
هرمز اول	مستطیل	۱	
	هشت پر	۱	
بهرام اول	مستطیل	۱	۲
	هشت پر	۱	
بهرام دوم	هشت پر	۱	۱

شاهان پیشدادی	نمونه کاشی	تعداد	جمع
کیومرث	هشت پر	۱	۲
	مستطیل	۱	
هوشنگ	هشت پر	۱	۳
	مستطیل	۲	
طهمورث	هشت پر	۱	۲
	مربع	۱	
جمشید	هشت پر	۱	۳
	هشت ضلعی	۱	
	مستطیل	۱	
ضحاک	هشت پر	۱	۲
	هشت ضلعی	۱	
فریدون	هشت پر	۱	۱
ایرج	هشت پر	۱	۱
منوچهر	هشت پر	۱	۲
	مستطیل	۱	
نوذر	هشت پر	۱	۱
تور	هشت پر	۱	۲
	مستطیل	۱	
زاب	هشت پر	۱	۱
سیامک	هشت پر	۱	۱
سلم	هشت پر	۱	۲
	مستطیل	۱	

۲- کیانیان

شاهان کیانی	نمونه کاشی	تعداد	جمع
کیغباد	هشت پر	۱	۱
کیکاووس	هشت پر	۱	۱
کیخسرو	هشت پر	۱	۱

۹- قاجاریان

دوره قاجار	نمونه کاشی	تعداد	جمع
ناصرالدین شاه	مربع	۷	۸
	مستطیل	۱	
فتحعلی شاه	مربع	۳	۳
عباس میرزا	مستطیل	۱	۱
صد اعظم‌ها	مربع	۱	۳
	مستطیل	۱	
	مربع	۱	
زن قاجاری	مربع	۳	۳

۱۰- صحنه های نبرد

صحنه های نبرد	نمونه کاشی	تعداد	جمع
صحنه نبر و مردان جنگی	مربع	۲	۸
	مستطیل	۶	
نقش	نمونه کاشی	تعداد	جمع
نقوش مذهبی	مربع	۳	۳
نقوش موسیقی	هشت ضلعی	۴	۴
نقش برجسته ارشیر اول	مستطیل	۱	۱

۱۱- داستان های ادبی

داستان های ادبی	نمونه کاشی	تعداد	جمع
یوسف وزلیخا	مربع	۴	۴
لیلی و مجنون	مربع	۳	۴
	مستطیل	۲	
خسرو شیرین	هشت ضلعی	۱	۴
	مربع	۳	
فرهاد و شیرین	مربع	۶	۷
	مستطیل	۱	
بهرام گور و آزاده	مربع	۲	۳
	مستطیل	۱	
بهرام گور و فتنه	مربع	۳	۶
	مستطیل	۳	
شیخ صنعان و دختر ترسا	مربع	۶	۶

۱۲- تصاویر اماکن مختلف

نام	نمونه کاشی	تعداد	جمع
تصویر اماکن مختلف	هشت پر	۳۳	۳۳

۱۳- نقش پرنده باز

نام نقش	نمونه کاشی	تعداد	جمع
نقش باز	مربع	۲	۹
	مستطیل	۷	

شاهان ساسانی	نمونه کاشی	تعداد	جمع
بهرام سوم	هشت پر	۱	۱
نرسی	مستطیل	۱	۱
شاپور دوم	هشت پر	۱	۲
	مستطیل	۱	
اردشیر دوم	هشت پر	۱	۱
شاپور سوم	هشت پر	۱	۲
	مستطیل	۱	
بهرام چهارم	مستطیل	۱	۱
بهرام پنجم	مستطیل	۱	۱
یزگرد دوم	هشت پر	۱	۱
هرمز سوم	مستطیل	۲	۲
پیروز یکم	هشت پر	۱	۱
قباد یکم	هشت پر	۱	۲
	مستطیل	۱	
خسرو یکم	هشت پر	۱	۱
هرمز چهارم	هشت پر	۱	۱
خسرو دوم	هشت پر	۱	۱
قباد دوم	هشت پر	۱	۲
	مستطیل	۱	
اردشیر سوم	هشت پر	۱	۱
شهرآزاد	هشت پر	۱	۱
آزرمیدخت	هشت پر	۱	۲
	مستطیل	۱	
خسرو پنجم	مستطیل	۱	۱
یزگرد سوم	هشت پر	۱	۲
	مستطیل	۱	

۷- صفویان

شاهان صفوی	نمونه کاشی	تعداد	جمع
شاه اسماعیل	مربع	۱	۱
شاه طهماسب اول	هشت پر	۱	۱
شاه طهماسب دوم	هشت پر	۱	۱
شاه عباس	هشت پر	۱	۳
	هشت ضلعی	۱	
	مربع	۱	

۸- افشاریان

افشار	نمونه کاشی	تعداد	جمع
نادر شاه افشار	هشت پر	۱	۱
	مربع	۱	

۱۴- نقش شکارگاه

نام نقش	نمونه کاشی	تعداد	جمع
نقش شکارگاه	مربع	۱	۳
	مستطیل	۲	

۱۶- صحنه های بز می

نام نقش	نمونه کاشی	تعداد	جمع
صحنه های بز می	مربع	۱۳	۱۵
	مستطیل	۲	

۱۵- نقوش حیوانی

نقوش حیوانی	نمونه کاشی	تعداد	جمع
گراز	مربع	۴	۴
اژدها	هشت پر	۱	
	مربع	۳	
شیر و ببر	مربع	۴	۴
گوزن، آهو و خرگوش	مربع	۶	۶

جدول ۲- ویژگی تصاویر کاشی های نقش برجسته سرسرای تالار اصلی کاخ گلستان بر اساس مضامین.

نوع مضمون	نوع نقش	تصویر نقش	شرح نقش
ادبی	خسرو شیرین		در این تصویر نقش خسرو و شیرین که شیرین در حال آبتنی کردن است به تصویر درآمده است. این کاشی با حاشیه‌ای باریک دور قاب‌های بیضی را گرفته که شامل نقوش اسلیمی گردان سفید است که بر زمینه قهوه ای رنگ نشسته است.
			این کاشی به دیدار لیلی از مجنون در بیابان که حیوانات هم نشین شده است می پردازد. این کاشی با حاشیه‌ای باریک دور قاب‌های بیضی را گرفته که شامل نقوش اسلیمی گردان سفید است که بر زمینه قهوه ای رنگ نشسته و برگی با همین ترکیب رنگ از زیر حاشیه بیضی شکل از چهار طرف قاب در آمده که باعث ایجاد حرکت و عدم یکنواختی طرح شده است.
	فرهاد و شیرین		این کاشی به صورت هشت ضلعی با امضای مصطفی ۱۳۰۴ است در این کاشی بیشتر به جزییات پرداخته شده است. مضمون اصلی این کاشی فرهاد در حال کندن کوه و عبور شیرین از آنجا می‌باشد. شیرین و فرهاد در درون قاب وجود دارد که از نظر ترکیب بندی و طراحی و رنگ بندی بدیع می‌نماید. در تصویر شیرین سوار بر اسب و خدمه پیاده در جلو خدمه دیگری سواره در عقب با چتری در دست که بالای سر شیرین گرفته‌اند. در پس زمینه، فرهاد در حال کندن صخره و شیرین را می‌نگرد.
			داستان بهرام و آزاده کمتر در نگارگری تجلی پیدا کرده است عرصه ظهور آن بیشتر در کاسه‌های سفالین، کاشی و خصوصاً ظروف سیمین بوده است. این کاشی با حاشیه‌ای باریک دور قاب‌های بیضی را گرفته که شامل نقوش اسلیمی گردان سفید است که بر زمینه قهوه‌ای رنگ نشسته و برگی با همین ترکیب رنگ از زیر حاشیه بیضی شکل از چهار طرف قاب در آمده که باعث ایجاد حرکت و عدم یکنواختی طرح شده است.

شرح نقش	تصویر نقش	نوع نقش		نوع مضمون
این کاشی در قالب هشت پر می باشد. در تصاویر فوق شخصیت‌های اصلی بزرگتر نشان داده شده است. زمینه تصویر فوق لاجوردی و عناصر تصویری با رنگ‌های گرم و زنده تزئین شده است. درون مایه تصاویر حالت زنده به آن می دهد. چهره ها در این کاشی چهره مردان و زنان قاجار را در ذهن تداعی می کند.		بهرام گور و گلندام		
این کاشی با امضای مصطفی ۱۳۰۴ و قالب آن به صورت هشت پرمی باشد. در پس زمینه این کاشی تصویر یک بنای معماری نقاشی شده است که نزدیکی زیادی شیوه تصویرگری مکتب بغداد را در ذهن تداعی می کند.		شیخ صنعان و دختر ترسا	منطق الطیر عطار	ادبی
این کاشی که با حاشیه‌ای باریک دور قاب‌های بیضی را گرفته که شامل نقوش اسلیمی گردان سفید است که بر زمینه قهوه‌ای رنگ نشسته و برگی با همین ترکیب رنگ از زیر حاشیه بیضی شکل از چهار طرف قاب در آمده که باعث ایجاد حرکت و عدم یکنواختی طرح شده است. نقاش صحنه پیری و دوره نابینایی زلیخا که در مسیر یوسف نشسته است را نشان می دهد. در این جا زلیخا دف در دست دارد که نشان از حالت عاشقانه وی نسبت به یوسف است. در این قسمت دور سر حضرت یوسف هاله ای نورانی وجود دارد که نشان از تقدس وی می باشد.		یوسف و زلیخا	دیوان عبدالرحمن جامی	
این کاشی به صورت هشت پر می باشد که جمشید به صورت پیرمردی نشسته بر صندلی و ملازمی که پشت سر اوست و پری را روی سر جمشید نگه داشته است. بر روی کاشی «پیشدادیان، جمشید، جلوسش قبل از میلاد» نوشته شده است.		جمشید	پیشدادیان	
این کاشی به صورت هشت پر که چهره کیقباد نخستین شاه از سلسله کیانیان بر روی آن نقاشی شده است. در این کاشی کیقباد نشسته بر روی تخت شاهی و عصایی در دست و تاجی بر سر که بسیار با ابهت نشان داده شده است. بر روی کاشی «کیان، کیغباد، جلوس قبل از میلاد ۱۰۲۲، سلطنتش ۱۰۰سال» نوشته شده است.		کیقباد	کیانیان	شاهان
این کاشی به صورت قالبی مستطیل که درون آن در بالا و پایین حالتی جناغی و دو طرف حالت نیم دایره و نعل اسبی می باشد. بر روی «فراسیاب» نوشته شده است.		افراسیاب	تورانیان	

<p>چهره شاه اشکانی در قالب شمسه هشت پر تصویر شده است. این کاشی از روی سکه های شاه اشکانی الگوبرداری شده است. این تصویر به صورت نیم رخ نقاشی شده است. همچنین نوشته روی کاشی با تلفظ لاتین آن می باشد. در این کاشی نقش سکه در وسط قالب هشت پر و چهره شاه در وسط حالت دایره وار سکه نقاشی شده است.</p>		تیرداد یکم	اشکانیان	
<p>چهره بنیانگذار ساسانیان در یک کاشی هشت پر بر روی صندلی شاهی نقاشی شده است. نقاش در این جا توانسته با رنگ گذاری بر روی کاشی تحرک خاصی به آن بدهد. «بر روی این کاشی «ساسانیان، اردشی بابکان، جلوسش بعد از میلاد ۱۷۶، سلطنتش ۲۵ سال» و امضا و تاریخ «سید محمد رضا، ۱۳۱۶» نوشته شده است.</p>		اردشیر یکم	ساسانی	
<p>کاشی چهره شاه عباس به صورت هشت پر می باشد. بر روی آن «صفوی، شاه عباس، جلوسش بعد از هجرت ۹۹۵، سلطنتش ۴۳ سال» و امضا و تاریخ «سید محمد رضا، ۱۳۱۶» نوشته شده است.</p>		شاه عباس	صفویه	شاهان
<p>این کاشی به صورت هشت پر می باشد. بر روی کاشی «نادر شاه افشار، جلوسش بعد از هجرت، ۱۱۴۸، سلطنتش ۱۶ سال و سه ماه» و امضا و تاریخ «سید محمد رضا، ۱۳۱۶» نوشته شده است.</p>		نادر شاه	افشاریه	
<p>کاشی در قالب مربعی با کادر برجسته هشت پر در وسط تشکیل شده است که نقاش، نقاشی خود را در درون این کادر انجام داده است. در این کاشی چهره فتحعلی شاه مانند نگاره های موجود از او می باشد یعنی نقاش روی کاشی هم وی را کمر باریک با ریشهای بلند نقاشی کرده است. فتحعلی شاه هم بر روی تخت مرمر و یا تخت طاووس که هر دوی آنها به دستور وی ساخته شد نشان داده شده است.</p>		فتحعلی شاه	قاجاریه	
<p></p>			امیرکبیر	
<p>این کاشی به صورت قالبی مربع که درون آن در بالا و پایین حالتی جناغی و دوطرف حالت نیم دایره و نعل اسبی می باشد. نقاش روی کاشی با بکار بردن رنگ علاوه بر خلاقیت خود، توانسته است به خوبی عباس میرزا را در هیبت یک شاهزاده قاجاری نشان دهد و حالت پویایی آن را دوچندان کند. چهره عباس میرزا را از روی یک طراحی که توسط شخصی اروپایی خلق شده، کپی برداری است.</p>		عباس میرزا	مشاهیر	

این کاشی بصورت هشت پر می باشد، تصویر آن از روی عکس بنا در دوره قاجار تصویر گری شده است.		ایوان الجایتو	مناظر تاریخی
در بین کاشی های نقش برجسته تالار اصلی کاخ گلستان تنها یک کاشی به بناهای موجود در خود مجموعه پرداخته است که تصویر عمارت شمس العماره می باشد. که بر روی آن کلمه «شمس العماره» نوشته شده است.		شمس العماره	
این کاشی به صورت مستطیل است. این کاشی از نقش برجسته نقش رستم با عنوان دریافت حلقه شاهی بوسیله اردشیر از اهورامزدا کپی برداری شده است. به نظر می رسد این کاشی از روی عکس کپی برداری شده است.		دریافت حلقه شاهی اردشیر از اهورامزدا، فرد زیر پای اسب اردشیر اردوان پنجم و دیگری اهریمن، در نقش رستم شیراز	باستان گرایانه
نقش این کاشی از نقش برجسته های تخت جمشید که سربازان هخامنشی و هدیه آورندگان را نشان می دهد، الگو گرفته است و در قالبی مستطیل افقی کار شده اند. این احتمال وجود دارد که این کاشی از روی نمونه عکس نقاشی شده باشد می توان حالت روایتگری که در نقش برجسته های تخت جمشید وجود دارد را در این کاشی هم مشاهده نمود. قابل ذکر است که این کاشی اشتباهی در بین کاشی های با نقوش برجسته ساسانی به صورت ازاره نصب شده است.		سربازان هخامنشی	
در این کاشی که در قالب مربع کار شده است تصویر دو مبارز در حال نبرد به صورت برجسته نشان داده شده است. تصاویر جنگجویان و اسب آنها بصورت هنرمندانه ای طبیعی کار شده است.		رزمی و نبرد	شکار و شکارگاه
این کاشی صحنه شکار حیوانات مختلف را نشان می دهد که یادآور یک تابلوی نقاشی است. در این کاشی به خوبی می توان حرکت را با رنگ گذاری مناسب و ایجاد فرم های خوب در تمام قسمت های تابلو مشاهده نمود.			
این کاشی که از کنار هم قرار دادن چندین کاشی بوجود آمده است مراسم سلام نوروزی ناصرالدین شاه به همراه وزراء را که برگرفته از تابلوی سلام نوروزی صنایع الملک می باشد را به تصویر کشیده است.		سلام نوروزی ناصرالدین شاه	مراسم
این کاشی در قالبی مربعی و نوع قاب بندی آن شبیه به تابلوهای نقاشی با قاب منبت است. ویژگی های این تابلو بر دو اصل عمده آزادی و تجلی احساسات، تغزل و بیان احساسات استوار است، تمامی ویژگی های ذکر شده از اصول اساسی مکتب رمانتی سیسم است، علاوه بر اینها، در این کاشی ایجاد حالت شور و اشتیاق به چشم می خورد. نتیجه این که این کاشی از نمونه تابلوی نقاشی غیر ایرانی نسخه برداری شده است.			بزمی

<p>در این تصویر حضرت یوسف را با هاله‌ای بر روی سر در حالی که بر تخت نشسته است و برادرانش در کنار او می‌باشند به تصویر کشیده شده است و در گوشه‌ای از همین تصویر نوشته "عمل مصطفی ۱۳۰۴" به چشم می‌خورد.</p>		<p>حضرت یوسف و برادرانش</p>	<p>مذهبی</p>
<p>تصویر حضرت علی (ع) در کنار شیری نشسته به همراه دو نفر ایستاده در مقابل ایشان را نشان می‌دهد.</p>		<p>حضرت علی و شیر</p>	
<p>در این تصویر که انسانی سوار بر اسب می‌باشد، در حال مبارزه با اژدها نشان داده می‌شود.</p>		<p>نبرد با اژدها</p>	<p>اساطیری</p>
<p>انسانی به شکل هیولا با سر اساطیری و دستانی به شکل دو بال پرنده و یک دم دراز که سوار بر یک اسب اساطیری است را نشان می‌دهد که در حال تاخت می‌باشد.</p>		<p>هیولا در هیبت انسانی</p>	
<p>تصویر از شهر بادن بادن در آلمانیا (آلمان امروزی) را نشان می‌دهد که به نظر می‌رسد از روی باسمه‌های فرهنگی و یا کارت پستال‌ها به تصویر کشیده شده است.</p>		<p>بادن بادن در آلمانیا</p>	<p>غیر ایرانی</p>

نتیجه

همین دلیل کاشی‌های بخش تالار سرسرا از لحاظ شیوه‌های اجرایی نقوش، قطعه‌های کاشی، قاب‌های دور کار و شکل بدنه کاشی و همچنین مضامین نقوش بیشترین تنوع را در مقایسه با سایر بخش‌های کاشی‌کاری کاخ گلستان، دارا می‌باشند.

در مجموع به نظر می‌رسد که موضوعات به کار رفته در کاشی‌های نقش برجسته کاخ گلستان، شامل مضامینی چون داستان‌های شاهنامه فردوسی، خمسه نظامی و جامی، نقوش مذهبی، تصاویر شاهان سلسله‌های مختلف تاریخی ایران، صحنه‌های شکار، مراسم بزمی، صحنه‌های زندگی روزمره مردم، تصاویر اروپایی و... که با فرم و اشکال مختلف هشت پر و مستطیل و مربع کاشی نقاشی شده‌اند. همچنین با توجه به بررسی میدانی نمونه‌های پژوهش انجام شده از میان مضامین کاشی‌های نقش برجسته کاخ گلستان، مضامینی با موضوع تصاویر شاهان برگرفته از شاهنامه فردوسی و داستان‌های ادبی و موضوعات بزمی به ترتیب نسبت به دیگر مضامین بیشتر مورد توجه طراحان و نقاشان کاشی بوده است.

در این پژوهش، ضمن شناسایی کاشی‌های تصویری نقش برجسته سرسرای تالار اصلی کاخ گلستان که برخلاف سنت‌های پیشین، رویکردی واقع‌گرایانه و طبیعت‌پردازانه به موضوعات داشته و تحت عنوان کاشی‌های نقش برجسته شناخته می‌شود؛ به عوامل و زمینه‌های بروز و رواج این پدیده نیز توجه شد. طراحان و نقاشان کاشی‌های نقش برجسته کاخ گلستان، در تکنیک و موضوعات مورد استفاده شان، هیچ محدودیتی را نپذیرفته‌اند و در چنین مجلسی به تقلید از راه و رسم تصویرگران نسخه‌های چاپ سنگی، مشغول شدند، گاهی حتی قطعه عکسی از آلبوم‌های سلطنتی بیرون می‌آمد و سرمشق نقاش کاشی می‌شد. سبک کار هم بیشتر به نقاشی‌های فرنگی نزدیک بود و بسیاری با سنت‌هایی که استادان کاشی‌کار ایرانی به آن پایبند بودند فاصله داشت. احتمالاً کاشی‌کاران از نمونه کاشی‌های موجود در بناهای مهم بجای مانده از دوره‌های قبل از قاجار، در دوره ناصری تأثیر گرفته و تجربه کسب کرده‌اند نیز می‌تواند از عوامل تولید چنین کاشی‌هایی با چنین نقوشی بوده باشند. به

پی‌نوشت‌ها

1 Oleg Grabar.

۲ چاپ سنگی یا لیتوگرافی، نوعی چاپ مسطح بوده که در آن از سنگ آهک استفاده می‌شده است؛ بدین ترتیب که نوشته یا تصویر را به روی سنگ منتقل می‌کردند و با استفاده از روش‌های شیمیایی آن را برجسته می‌نمودند و سپس این تصویر بارها روی کاغذ چاپ می‌شده است.

۳ محل تولدش مشخص نیست. وفاتش احتمالاً ۱۳۲۰ ه.ق. نقاش و قلمدان‌ساز، به شیراز موصوف بود و بعد از درک کمالات و اندوخته هنری به تهران آمد و در مجمع‌الصنایع ناصری، کارگاه هنری دایر نمود. وی از تصویرگران کتاب‌های چاپ سنگی دوره ناصری بود که در سال ۱۳۰۸ کتاب شاهنامه را به شیوه طبیعت‌گرایانه مصور کرد. هم‌چنین مصطفی سیاه‌قلمکار گمنام عصر ناصری بود و اغلب تصاویر کتاب‌های آن دوران را می‌ساخت. این هنرمند علاوه بر تصویرسازی، تشعیر و تزیین سرلوحة‌های چاپی کتاب‌ها را به ظرافت انجام می‌داد. یکی از جالب‌ترین نمونه‌های چاپ سنگی مصورمربوط به یکی از چاپ‌های خمسه نظامی است که در ماه رجب ۱۳۰۱ ه.ق. به چاپ رسیده است. این کتاب گذشته از ۱۲ سرلوح در آغاز و بخش، ۵ مجلس تصویر دارد که در بیشتر آنها رقم عمل مصطفی دیده می‌شود. این تصاویر رقم دار، تاریخ‌های ۱۲۹۹ و ۱۳۰۰ ه.ق را بر خود دارد (نفیسی، ۱۳۳۱، ۶۳).

۴ هادی سیف در تعریف از استاد علیرضا قوللر آغاسی می‌گوید: در توصیف هنر و ذوق او همین بس که در ایام جوانی، وارد جرگه کاشی‌نگاران قابل‌مثل استاد مصطفی کاشی‌نگار و سید محمدرضا نقاش و کاشی‌نگار، که هر دو در کاخ گلستان عمری مشغول نقاشی روی کاشی‌های این کاخ هستند وارد می‌شود (سیف، ۱۳۷۶، ۴۳).
۵ اصل ایده وجود کتابی مصور از تصاویر پادشاهان دوره باستانی مربوط به دوره ساسانی است. مسعودی اشاره می‌کند که چنین کتاب نفیسی را در قرن ۱۰ م. هنوز موجود بوده و وی آن را به چشم دیده بوده است (بوسایلی و شرآتو، ۱۳۷۶، ۷۹).

فهرست منابع

آزند، یعقوب (۱۳۸۵)، دیوارنگاری در دوره قاجار، فصلنامه هنرهای زیبا، شماره ۲۵، صص ۳۴-۴۲-۴۱.
آقاجانی، روانفر، حمیدی، حسین، حمید، ساغر (۱۳۸۵)، مرمت تزیینات وابسته به معماری حمام علیقلی آقا صفویه اصفهان، مجموعه مقالات ششمین همایش حفاظت و مرمت آثار تاریخی - فرهنگی و تزیینات وابسته معماری، سازمان میراث فرهنگی، صص ۱۱-۳۴.
اسکارچیا، جیان روبرتو (۱۳۷۶)، هنر صفوی زند قاجار، برگردان یعقوب آزند، مولی، تهران.

افشارمهاجر، کامران (۱۳۸۴)، هنرمند ایرانی و مدرنیسم، دانشگاه هنر، تهران. بنجامین، س، ج (۱۳۶۳)، ایران و ایرانیان، برگردان حسین کردبچه‌چاپه، انتشارات جاویدان، تهران.

بوسایلی، ماریو و امبرتو شرآتو (۱۳۷۶)، هنر پارتی و ساسانی، برگردان یعقوب آزند، نشر مولی، تهران.

تناولی، پرویز (۱۳۶۸)، فالیچه‌های تصویری ایران، سروش، تهران.

تهرانی، رضا (۱۳۸۸)، بازشناسی مبانی تصویری در نقاشی قاجاری، کتاب ماه هنر، شماره ۱۳۲، صص ۵۳-۵۰.

حسینی راد، عبدالمجید و زهرا خان‌سالار (۱۳۸۴)، بررسی کتاب‌های چاپ سنگی مصور دوره قاجار، فصلنامه هنرهای زیبا، شماره ۲۳، صص ۷۸.
حسینی مطلق، ملیحه (۱۳۸۸)، رایج‌ترین شیوه‌های نقاشی در عهد قاجار، کتاب ماه هنر، شماره ۱۳۸، صص ۶۰-۵۴.

ذکا، یحیی (۱۳۴۱)، کاشیهای کاخ فرمانیه، هنر و مردم، شماره ۳، صص ۲-۳.
رضازاده، راضیه، فرهمندیان، حمیده (۱۳۸۹)، انعکاس فضای شهری در سینمای نوین ایران، فصلنامه هنرهای زیبا، شماره ۴۲، صص ۲۵-۱۳.

زابلی‌نژاد، هدی (۱۳۸۷)، بررسی نقوش اصیل قاجاری، فصلنامه هنر، شماره ۷۸، صص ۱۶۰-۱۴۰.

سیف، هادی (۱۳۷۶)، نقاشی روی کاشی، سروش، تهران.

فریه، ردلیو (۱۳۷۴)، هنرهای ایران، برگردان پرویز مرزبان، فرزاد، تهران. فلور، ویلم و چلکوفسکی، پیتر و اختیار، مریم (۱۳۸۱)، نقاشی و نقاشان دوره قاجار، برگردان یعقوب آزند، نشرایل شاهسون بغدادی، تهران.

کاربونی، ماسویا و استفانو توموکو (۱۳۸۱)، کاشیهای ایرانی، برگردان مهناز شایسته فر، انتشارات موسسه مطالعات هنر اسلامی، تهران.

کرتیس، وستا (۲۰۰۰)، اسطوره‌های ایرانی، مترجم عباس مخبر، نشر مرکز، تهران.

کریمی، اعظم (۱۳۸۵)، بررسی نقوش کاشی‌کاری مجموعه کاخ گلستان، فصلنامه رشد آموزش، دوره ۴، شماره ۱، صص ۶۳-۶۰.

کیانی، فاطمه (۱۳۹۰)، درآمدی بر هنر کاشی‌کاری ایران، کتاب ماه هنر، شماره ۱۵۳، صص ۱۲۵-۱۱۸.

کیانی، محمدیوسف (۱۳۷۶)، تزیینات وابسته به معماری ایران دوره اسلامی، سازمان میراث فرهنگی، تهران.

کیانی، محمد یوسف و دیگران (۱۳۶۲)، مقدمه‌ای بر هنر کاشیکاری ایران، نشر موزه رضا عباسی، تهران.

کیانی، محمدرضا (۱۳۷۹)، معماری دوره قاجاریه، انتشارات سمت، تهران. گرابار، آگ (۱۳۷۸)، تاملی در هنر قاجاری و اهمیت آن. (ترجمه ولی‌الله کاووسی)، فصلنامه گلستان هنر، شماره ۱۴، صص ۹۸-۹۵.

گذار، آندره (۱۳۵۸)، هنر ایران، برگردان بهروز حبیبی، انتشارات دانشگاه ملی، تهران.

گذار، آندره (۱۳۶۷)، آثار ایران، برگردان سروقد مقدم، مشهد.

گذار، آندره (۱۳۷۷)، هنر ایران برگردان دکتر بهروز حبیبی، چاپ سوم، انتشارات دانشگاه شهید بهشتی، تهران.

ماهرالنقش، محمود (۱۳۶۲)، طرح و اجرای نقش در کاشی‌کاری ایران دوره اسلامی، موزه رضا عباسی، تهران

مکی‌نژاد، مهدی (۱۳۸۱)، نقش تزیینات در معماری اسلامی، کتاب ماه هنر، خرداد و تیر.

مکی‌نژاد، مهدی (۱۳۸۷)، تزیینات معماری، سمت، تهران.

مکی‌نژاد، مهدی (۱۳۸۸)، کاشی‌کاران گم‌نام دوره قاجاریه (۲)؛ خاندان خاک‌نگار مقدم، فصلنامه گلستان هنر، شماره ۱۵، صص ۸۶-۸۰.

نجومیان، امیر علی گزارش هم‌اندیشی نشانه‌شناسی ۳، <http://anthropology.ir/node/7651>. تاریخ دسترسی ۹/۷/۲۳

نفیسی، سعید (۱۳۳۱)، تاریخ تمدن ایران ساسانی، ج ۱، انتشارات دانشگاه تهران، تهران.

Fehervari, Geza, (2000), *Ceramics of the Islamic Word in the Tareq Rajab Museum*, I.B.Tauris & Co.Ltd. London.

Porter, Venetia, (1995), *Islamic Tiles*, Trustees of the British Museum Press, London. -

Carmona, M., Heath, T., Oc, T., & Tiesdell, S. (2003), *Public spaces, Urban Spaces: Architectural Press*.

Bausani, A(1977), *re-archaization in Persian art*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, Pennsylvania.

Meredith, Colin(1971), *Early Qajar Administration. An Ananalysis of its Development and Functions*, *Persian Studies*, Spring-summer, p.81.

Lerner, J.A(1991), *Rock Reliefs of Fath Ali Shah*, *Art Oriental*, No.21, P33.

P. Soucek, Priscilla(1994), *Decoration, Iranica*, Vol. VII, Fasc. 2, pp. 159-197.